

читача, розважальність, легкість і простоту сюжету, притаманну пригодницьким творам, відображає прагнення українського письменства зберегти національну ідентичність, не загубитися в масі “радянського” народу. Цей твір не претендує на високі епітети про ґрунтовність висвітлених у ньому проблем і образів. Звичайно, він більше зорієнтований на підліткову вікову категорію читачів, для яких важливий простий сюжет, пригодницька складова, але основна ідея, яка оформилася в тексті, чітко спрямовує на розуміння поняття патріотизм, вірність, побратимство, які були надзвичайно важливими для лицарів Дикого поля. Він доступний для прочитання і розуміння сучасній молоді, для розуміння витоків патріотизму і ототожнення себе і свого життя з долею своєї країни. Відтак, творчість Спиридона Черкасенка надзвичайно цікава і різноманітна, але історична тематика посідає у ній значне місце і спрямована на дитячу читацьку аудиторію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каляндрук Т. Дітям про козаків / Тарас Каляндрук. – Львів: Апріорі, 2016. – 88 с.
2. Черкасенко С. Ф. Твори: В 2-х т. / Спиридон Черкасенко – К.: Дніпро, 1991. – Т.2. – 671 с.

REFERENCES

1. Kaliandruk T. Ditiyam pro kozakiv / Taras Kaliandruk. – Lviv: Apriori, 2016. – 88 p.
2. Cherkasenko S.F. Tvory: V 2-kh t. / Spurydon Cherkasenko – K.: Dnipro, 1991. – T.2. – 671 p.

УДК 821.161.2: 82-94

РЕЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ NON-FICTION

Стадніченко О. О., к. філол. наук, доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

stadnichenkoo-1@ukr.net

У статті розкриваються особливості інтерпретації національного характеру в українській мемуарній прозі. Звертається увага на дослідження цієї проблеми в українській науці. Наголошується на відмінностях у відображенні національного характеру в художніх творах та в літературі non fiction. Предметом дослідження обрано мемуарну прозу українських письменників: “Щоденники” Олесь Гончара та “Спогади” Дмитра Павличка.

Ключові слова: інтерпретація, мемуарна проза, національний характер, спогади, щоденник.

РЕЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ NON-FICTION

Стадніченко О. А., к. філол.н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье раскрываются особенности интерпретации национального характера в украинской мемуарной прозе. Обращается внимание на исследование этой проблемы в украинской науке. Отмечаются различия в отображении национального характера в художественных произведениях и в литературе non fiction. Предметом исследования избрано мемуарную прозу украинских писателей: “Дневники” Олесь Гончара и “Воспоминания” Дмитрия Павлычко.

Ключевые слова: интерпретация, мемуарная проза, национальный характер, воспоминания, дневник.

PERCEPTION OF THE NATIONAL CHARACTER IN THE UKRAINIAN NON-FICTION LITERATURE

Stadnichenko O. O.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article reveals the peculiarities of interpretation of the national character of the Ukrainian autobiographical prose. The differences in the reflection of the national character in fiction and non-fiction literature are stressed. Memoir prose of Ukrainian writers “Diaries” by Oles Honchar and “Memories” by Dmytro Pavlychko is the subject of the study.

In memoir prose of the Ukrainian writers interpretation of national character on the example of concrete figures meetsoften enough, as in memoirs, remembrances, diaries authorsoften call to description of acquaintances people astransmitters of national mentality them.

The book “Recollections” by Dmytro Pavlychko in two volumes published in 2015 is considered. The author of the article points out that the book is synthetic combination of memoirs, where the writer appeals to his life’s comprehension of his first steps to present time. A lot of attention in the book is paid to highlighting writer’s relations with his numerous contemporaries; writers and public-political figures of the period from the end of 1940th to our days.

Actuality of the article is determined by an increasing scientists’ attention of the end of XX – beginning of XXI century to non-fiction literature and also by deep interest in recreation of its characters especially of contradictory XX century, its real figures, in particular writers, statesmen and historical background when all events took place and when acting people and the writer himself were hostages of recollections.

In “Recollections” of Dmytro Pavlychko it is possible to read to remembrance the essays, sanctified to many people thatreally are the transmitters of the real lines of Ukrainian mentality and national character. It, in particular, M. Rylsky, O. Honchar, O. Dovzhenko, C. Paradzhanov, M. Bazhan, K. Morozov, O. Yemets, N. Krukova, and many others.

The book “Recollections” by Dmytro Pavlychko and “Diaries” by Oles Honchar have documentarily publicistic nature. In every essay that is unconnected with other essays, the writer as though strings the stories about his life, his development as a poet and public figure and factors that were crucial for formation of his outstanding personality. Through the writer’s personal perception one can see the tragic Ukrainian history of XX century.

Key words: interpretation, memoir prose, national character, memories, diary.

Проблема інтерпретації національного характеру в художніх творах і літературі non-fiction є нині актуальною в умовах боротьби України за незалежність і територіальну цілісність на Донбасі й утвердження її як суверенної держави на шляху подолання тоталітаризму і розвитку модерної української нації. Осмислення цієї проблеми сприятиме становленню української ідентичності та вихованню самосвідомості.

Питання національного характеру найбільшою мірою привертало увагу народів, що зазнавали національного гноблення і для яких актуальним було виявлення всіх чинників, що впливали на перебіг національно-визвольної боротьби. Намагаючись виявити умови, за яких стає можливим досягнення національної незалежності, і з’ясувати причини попередніх поразок, українські мислителі – політики-державники, філософи, психологи, представники інших наукових галузей – звертались до особливостей української національної ментальності й психології [8, с. 11].

“Проблема національного характеру цікавила ще Аристотеля, Цицерона, але до XIX ст. не було глибоких наукових досліджень у цьому напрямку. Особливості національного характеру українця фіксувалися у спостереженнях тих, хто подорожував Україною, це знаходило вияв у літературі. Перші спроби осмислити національний характер українського народу пов’язані з іменем М. Костомарова, видатного українського історика, політолога, літературознавця й письменника. У своїх розвідках М. Костомаров звертав увагу на спільне та відмінне в національному характері росіян та українців, зазначав, що на формування національного характеру вплинуло географічне розташування України” [1, с. 63].

Національний характер як літературознавча категорія лише частково привертав увагу дослідників. На національний характер, який виражав сутність нації і мав безпосередній вплив на художню творчість, звернув увагу німецький мислитель Г.-В. Ф. Гегель, аналізуючи

надбання різних національних культур. Він дійшов висновку, що поезія, ототожнена з мистецтвом слова взагалі, “неодмінно потребує визначеності щодо національного характеру, з якого вона випливає, і зміст та спосіб споглядання якого зумовлюють її зміст і спосіб зображення” [8, с. 12].

Світоглядом українського народу цікавилися Ю. Липа, В. Липинський, Д. Донцов. Таємниці української душі намагалися збагнути Є. Онацький, Д. Чижевський, Г. Лозко. Етнопсихологічні аспекти українського національного типу досліджували Ю. Блажеєвська, І. Грабовська та інші науковці.

Національний характер – це етнопсихологічний тип, своєрідний код сутності нації й віковичних звичаїв, традицій і психології. Сутність національного характеру так узагальнював М. Драгоманов: “У самому національному є те, що є основне, природжене якійсь національності, відмінне від перемінного, історичного” [3, с. 339].

За О. Кульчицьким, в українському світосприйнятті важливу роль відігравало колективне несвідоме [4]. “Національні відмінності – це перш за все відмінності в психології мислення, яка відображається насамперед у мові, а також у розумовій творчості, що впливає з ментальності етносу” [1, с. 67]. Те, що тут названо підсвідомими “національними образами світу”, знаходить своє відображення, навіть незалежно від волі автора, у національній специфіці будь-якого твору. Г. Лозко робить висновок, що “національний характер найповніше відображається саме в культурі, в інтелекті нації” [6].

Враховував національні особливості літератури С. Єфремов. Він слушно зауважував, що “письменство у кожного народу має величезну вагу як вираз творчої сили нації, з одного боку, та міжнародного єднання і впливів, з другого. ...Кожне письменство, виходячи з загальнолюдських основ і осмислюючи світові мотиви, повинно бути національним, тобто духовну суть народу виявляти” [8, с. 9].

Науковці, які досліджують національний характер, переконані, що “аналіз цього концепту як естетичного феномена не повинен обмежуватися виокремленням тих чи інших психологічних рис”. На думку деяких дослідників, в образі національного характеру перед нами постає “історія, відтворена в певних формах поведінки, пріоритетів, уподобань людей, що належать до конкретного народу. Перераховані чинники є невід’ємні від того життєвого світу, людської діяльності, що не тільки зумовлює виникнення психологічних феноменів, а й служить підґрунтям їх постійного самовідтворення” [5].

Науковці, досліджуючи національний характер у літературі, обстоюють думку, що для письменника не існує абстрактної людини, яка була б відірвана від національної, історичної основи. У створенні образів – носіїв національного характеру – митці відштовхуються “переважно від уявлень українців про такі морально-етичні категорії, як добро й милосердя, честь і совість, людяність і справедливість” [5].

Національний характер як літературознавча категорія – це змодельований у творі образ із виразними етноментальними рисами, з притаманною йому моделлю світоуявлення, історичною пам’яттю, відповідною шкалою цінностей, унікальним світовідчуттям, генетичним кодом, специфічним способом мислення, які сформувалися з урахуванням своєрідності території, мови, побуту, звичаїв і традицій, під впливом економічного й культурного розвитку [8, с. 12].

У мемуарній прозі українських письменників інтерпретація національного характеру на прикладі конкретних постатей зустрічається досить часто, оскільки в мемуарах, спогадах, щоденниках автори часто звертаються до характеристики знайомих їм людей як носіїв національної ментальності.

Аналізуючи щоденникові записи О. Гончара, Д. Павличка, натрапляємо на документальні описи конкретних людей, у яких яскраво зображений національний характер українців, які

були рядовими солдатами Другої світової війни. Вони змальовані без нашарування ідеологічних догм, в екстремальних умовах війни. У щоденниках оприлюднені буденні справи українців, які можна було розглядати як подвиги в умовах війни, а головними рисами характеру своїх героїв вони вважали насамперед працьовитість, витривалість, оптимізм, наполегливість, скромність, доброту, щирість, толерантність, стійкість, хоробрість, готовність йти на смерть в ім'я перемоги, віру в перемогу.

У “Щоденниках” О. Гончара, які охоплюють період з 1940-х років до 1995 року, простежується, як змінюються риси національного характеру українців з часів війни до набуття Україною незалежності. Це виявляється у відображенні особливостей мови, портретів, характеристик і автохарактеристик. Наприклад, у записі від 23.01.[19]84 року О. Гончар зазначає: “У боргу великому ми перед Вернадським. Що ми написали про нього? [...] І це ж той, хто не забув про козацьке своє коріння, він нічого не забув про своє козацьке коріння, він нічого не зрікся, ні від чого не відцуравсь. Томик Шевченків всюди возив із собою, мріяв у полтавських Шишаках і віку дожити, бо чуття синівське до України – на відміну від багатьох – назавжди зберіг” [2, с. 8].

Часто О. Гончар давав характеристику відомій людині вже посмертно, у відповідь на повідомлення про її смерть або як некролог. Наприклад: “Помер Олександр Іванович Ковінька. Справді народний письменник, народний в усьому: в усмішках, у доброті, в любові... І яку щедрю та світлу душу треба було мати, щоб усі терни життя перейти і не озлобитись, не ожорсточитись...” [2, с. 64].

Або ось про О. Довженка: “Довженко й справді глибоко трагічна і глибоко суперечлива постать. Десь я назвав його “українським Мікеланджело” і цих слів не зрікаюся і зараз, маючи на увазі всебічну фантастичну обдарованість цієї людини.[...] Зреалізував себе Довженко далеко не повністю. І не так як хотів би... Все життя змушений був відкуповуватись від режиму. За геніальну “Звенигору” мав платити антирадянським “Арсеналом”, за мудру “Землю” – силуванням “Щорсом”, за бунт “України в огні” – казенним “Мічурінін”... Справді трагедія художника!” [2, с. 305-306]. “Щоденники” О. Гончара – це як пантеон українських героїв. Він пише про своїх друзів, колег по перу, зустрічаємо навіть тих, з ким ніколи не був знайомим, але він залишає нотатки про ці особистості в історії України. У записі від 07.02.1994 згадує він про Д. Донцова: “Хай категоричний, різкий, може, й не завжди справедливий, але ж думки його про лицарськість, козацький дух, необхідність формувати національну еліту й критика модерну, занепадництва, квоності та плаксивості в поезії – це ж так слушно, сучасно! [...] Гадаю, Донцов мав би бути близьким Довженку з його цілісністю натури, непримиренністю до зла...” [2, с. 511].

Якщо в художній літературі образи героїв автор створює як правило зі своєї уяви про нього, якщо це постать не історична, то в літературі мемуарній зафіксовані оцінки автором конкретних людей, з їх рисам характеру, вдачі, позитивними чи негативними, але визначальними для цієї постаті. Як правило, риси вдачі, якими наділяють своїх героїв автори, повністю відповідають національним ознакам. Часто ці герої змальовані в екстремальних для них обставинах.

“Спогади” відомого українського поета і громадського діяча Дмитра Павличка є своєрідним калейдоскопом особистостей, героїв, характерів. За видання спогадів він узявся недавно, але вони охоплюють події його життя від дитинства (1930-і роки) до наших днів. Ясна річ, що й спілкуватися йому довелося з багатьма людьми, тим більше перебуваючи на різних посадах, буваючи в різних країнах, спілкуючись з колегами-письменниками і політиками. Отож багато з них і потрапили на сторінки спогадів, залишивши слід у його пам'яті і душі. Ось як, зокрема, пише Д. Павличко про українського поета Андрія Малишка: “Такий це був характер – нестримний і вибуховий, неподатливий і затятий. В шершавому, колючому, нелегкому характері коріняться мотиви доброти, ненависті до фальші й пошани до подвижників, настроєних на справедливість, чутливих до правди. Творець не може бути гладеньким і

згинистим за вдачею. Він – це протестуюча й ще не визнана всіма істота, він – боління, а не світський етикет. Малишко був надто живою людиною, не ідеальною, але принадливою навіть слабкостями своїми, бо ж слабкості бездарної натури – це рани, які викликають огиду, як віспа на посполитому обличчі, а слабкості таланту – це шрами на красивому обличчі героя. [...] Малишко був вродженим оратором, великим, незрівнянним трибуном. Його промови захоплювали імпровізаційним польотом, каскадами розгорнутих порівнянь і сміливою думкою, яка домагалася не якоїсь дрібної, другорядної, а тривалої історичної істини” [7, с. 90-91].

У “Спогадах” Д. Павличка можна прочитати спогадові нариси, присвячені багатьом людям, які справді є носіями справжніх рис української ментальності та національного характеру. Це, зокрема, М. Рильський, О. Гончар, О. Довженко, С. Параджанов, І. Вільде, М. Бажан, П. Шелест, М. Горбачов, К. Морозов, О. Ємець, Н. Крюкова, О. Коломієць та багато інших.

Цікавими характеристика наділяє Д. Павличко співачку Неонілу Крюкову, життя якої, трагічне й переможне, пообтискане терниною переслідувань і заборон з боку радянських ідеологів, недооцінене й незаплямоване новою владою: “Це той випадок, коли артистка сама собі міністр культури, режисер, дизайнер, сама собі вибирає репертуар, живе повнотою незалежності свого натхнення” [7, с. 445]. Автор переконаний, що головна причина її успіху – “непоступливий гордий характер, який не дозволяв хилитися перед майстрованою радянськими лицедіями неправдою, тримав її біля Шевченкового слова і наказував внести в покалічену пам’ять українського народу оздоровчі й пророчі послання нашого генія” [7, с. 445].

Не менш яскравими змальовує Д. Павличко і характери народних депутатів, які разом з ним були у Верховній Раді України. Наприклад, Олександра Ємця, який трагічно загинув у автомобільній катастрофі: “Українську душу йому дала його родина, подільська пісня, книжка, класична література. Він був юристом, але в його натурі жив не прокурор, а захисник, який намагається допомогти слабшому. З такого розуміння справедливості будувався його світогляд. Він любив Україну, бо вона потребувала його оборони. Не любив Ємець агресивності в політиці, завжди шукав такого підходу до розв’язання найскладніших проблем, який був би мирним, але в жодному разі не ганебним для України та її стратегічних устремлінь” [7, с. 437].

Ясна річ, пишучи спогади про різних людей, з якими доводилося зустрічатися на своєму життєвому шляху, Д. Павличко, крім опису їхніх людських якостей, окрему увагу приділяє інтерпретації особливостей національного характеру. Цікаві спостереження з цього приводу знаходимо у спогадовому нарисі Д. Павличка “Перший міністр оборони України Костянтин Морозов”. Обґрунтовуючи його патріотичну українську позицію в перші дні незалежності України, автор спогадів нагадує ключову фразу, яку Морозов сказав міністру оборони СРСР Шапошникову: “Я – українець!” І пояснює, що його українізація не могла розпочатися з жодної іншої думки чи з жодного іншого слова. Коментує, що сказавши це, він згадав свою матір, свого батька, російськомовного шахтаря, предки якого звалися Морозами. Автор зазначає, що згадати свою національність допоміг йому не лише спогад про світ свого дитинства, а й драматичний перебіг життя радянського військовика, який мусив притлумлювати в собі спорідненість із українським народом. Д. Павличко пише: “Він сказав собі: “Я українець!” – і його національна душа ожила, як у сироти, що знайшла своїх батьків і не соромиться їх, а, навпаки, пишається ними. Інша, таємнича доля поставала перед ним, і я думаю, що коли б він навіть знав, якою нелегкою вона буде, то пішов би їй назустріч. Несправедливість, яка пронизувала його військове життя, підказувала йому, людині сміливій і чесній, іти служити, як матері, своїй Батьківщині” [7, с. 316].

У мемуарній прозі українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ століть спостерігаємо еволюційні зміни порівняно з мемуарами попереднього періоду ХХ століття. Їй притаманна заглибленість, закоріненість в українську ментальність, складну українську історію, минуле в

умовах радянської України і на тлі цього – образи-характери реальних людей, які в різних умовах свого перебування наближали здобуття Україною незалежності.

На відміну від художньої літератури, мемуаристиці притаманні реалістична інтерпретація образів-характерів справжніх людей, відомих автору. Це характери не надумані, а ті, які найбільшою мірою відповідають дійсності, хоча інтерпретовані автором з його інколи суб'єктивним баченням і сприйняттям. Серед рис, якими автори наділяють героїв своїх спогадів, найчастіше зустрічаємо патріотизм, чесність, порядність, здатність до самопожертви в ім'я справи, любов до ближнього, непримиренність до ворогів Батьківщини, талановитість, творчість, креативність та ін. Саме ці риси і визначали провідні науковці в дослідженнях українського національного характеру та менталітету. Найбільш відомими творами літератури non-fiction, де розкриваються національні характери, крім розглянутих, можна назвати “Щоденникові записи” О. Довженка, “Лінія життя” Л. Танюка, “Спогади і роздуми на фінішній прямій” І. Дзюби, “Найбільше диво – то життя” М. Руденка та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довженко О. П. Національний характер у романах Олесь Гончара / О. Довженко // Слово і час. – 2005. – №12. – С.63 – 68.
2. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т.: / О. Т. Гончар. – Т.3 (1984-1995) – К.: Веселка, 2008. – 646 с.
3. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. / М. П. Драгоманов – Т. 2. – К., 1970. – 531с.
4. Кульчицький О. Ю. Світовідчуження українця / О. Ю. Кульчицький // Українська душа. – К.: МП “Фенікс”, 1992. – 128 с.
5. Лаврик О. В. Проблема національного характеру у творчості Гната Хоткевича. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/22948.html>. – Дата доступу. –18.02.2017.
6. Лозко Г. С. Національний характер українців. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/33829-5-natsionalniy-harakter-ukrantsv-.html>. – Дата доступу: 17.02.2017.
7. Павличко Д. В. Спогади / Д. В. Павличко. – Т.1. – К. : Ярославів Вал, 2015. – 488 с.
8. Працьовитий В. С. Національний характер в українській драматургії 20-30-х років ХХ століття / В. С. Працьовитий. – Львів: Ліга-Прес, 1999. – 282 с.

REFERENCES

1. Dovzhenko O.P. Natsionalnyi kharakter u romanakh Olesia Honchara / O. Dovzhenko // Slovo i chas. – 2005. – № 12. – P.63 – 68.
2. Honchar O. T. Shchodennyky : u 3-kh t.: / O. T. Honchar. – T.3 (1984-1995) – K.: Veselka, 2008. – 646 p.
3. Drahomanov M. P. Literaturno-publitsystychni pratsi: U 2 t. / M.P. Drahomanov – T. 2. – K., 1970. – 531p.
4. Kulchytskyi O.Yu. Svitovidchuvannia ukrainsia / O. Yu. Kulchytskyi // Ukrainska dusha. – K.: MP “Feniks”, 1992. – 128 p.
5. Lavryk O. V. Problema natsionalnogo kharakteru u tvorchosti Hnata Khotkevycha. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/22948.html>. – Data dostupu. –18.02.2017.
6. Lozko H. S. Natsionalnyi kharakter ukrainsiv. – [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu <http://westudents.com.ua/glavy/33829-5-natsionalniy-harakter-ukrantsv-.html>. – Data dostupu: 17.02.2017.
7. Pavlychko D. V. Spohady / D. V. Pavlychko. – T.1. – K. : Yaroslaviv Val, 2015. – 488 p.
8. Pratsovytyi V. S. Natsionalnyi kharakter v ukrainskii dramaturhii 20-30-kh rokiv XX stolittia / V.S. Pratsovytyi. – Lviv: Liha-Pres, 1999. – 282 p.